

ОКСАНА СЛІПУШКО, ОЛЬГА ЩЕЛКУНОВА

ІДЕЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА У ТВОРЧОСТІ ПИСЬМЕННИКІВ, ПРЕКУРСОРІВ ПРОСВІТНИЦТВА

Феномен природного права особистості у творчості українських письменників-просвітників епохи Пізнього Бароко мало вивчений в історії української літератури. Натомість його дослідження відкриває додаткові можливості й шляхи для інтеграції національного письменства у європейський контекст. Національне Просвітництво репрезентує вагомий аспект не тільки художньо-літературного, а й суспільно-політичного значення – авторське художнє осмислення ідеї природного права людини в часи фактичного утвердження кріпацтва на теренах України. Це було явищем колосальної ваги й унікальності, коли ідея природного права особистості, індивіда знайшла свій розвиток у художньому просторі. Вона репрезентована у творах мислителів-просвітників національного спрямування, зокрема Семена Климовського, Михайла Козачинського, Якова Козельського, погляди яких вибудовані згідно з концептуальним простором європейського просвітництва. Їхні художні концепції є суттєвим внеском у збереження і розвиток українських традицій і літератури у складних історично-політичних умовах й обґрунтування права української людини у своїй українській державі.

Українське Просвітництво характеризують як великодержавницькі ідеї (Ф. Прокопович, С. Яворський), так і суто українські. Занепад Гетьманщини зумовив перехід багатьох

національних митців на службу до Росії. Тому їхні супротивники актуалізували українські ідеї, формуючи у подальшому основу для національно-визвольних рухів. Література епохи Пізнього Бароко зберегла державницькі ідеї періодів Києворуської і Козацької держав. Художня спадщина національно орієнтованих мислителів-просвітників є доказом розвитку ідеї української державності у загальноєвропейському руслі та обстоювання природного права української людини на свободу і розвиток.

Ідеї європейських просвітителів Ш.-Л.Монтеск'є, Вольтера, Ж.-Ж.Руссо, Д.Дідро у Франції, Дж.Голанда в Англії, Г.-Е.Лессінга у Німеччині знайшли відгуки у творах українців С.Климовського, М.Козачинського, Я.Козельського. Феномен Просвітництва, будучи загальноєвропейським за своїм характером, має і національні особливості. Французькому просвітництву притаманні великий розмах, радикалізм; німецькому – посилений інтерес до гуманітарних питань, морального-естетичного виховання людини; українському – віра в надзвичайну силу розуму, його необмежені можливості, історичний оптимізм, домінування культу інтелекту, раціоналізму, а також – ідея національної держави і природного права людини в ній. В українській літературі цього періоду феномен розуму бачиться як фактор великих змін, інтеграції суспільства на чесний шлях розвитку. А це – природне право держави та її особистості. Утверджується теза про потребу змін суспільного ладу, приведення його відповідно до законів природи.

Європейське Просвітництво загалом й українське зокрема поєднане з класицизмом, проте європейський класицизм епохи абсолютних монархій в Україні не знайшов умов для розвитку. Тому більш доречним є вести мову про концепцію українського «раннього Просвітництва», яке відіграло вагомий роль у розвитку національної літератури й обстоюванні ідеї природного права людини. Тогочасні українські землі перебували під владою Російської імперії (80 %)

й Австрійської імперії (Галичина, Закарпаття, Північна Буковина). Автономію втратила Гетьманщина, була зруйнована, припинивши існування, Запорізька Січ. Як наголошує В.Горський,

«ніч бездержавності», – так характеризують цю добу в історичній драмі українського народу. Рубіж ХУІІІ—ХІХ ст. позначає межу, на якій скінчилась самостійна політична історія України козацької доби»¹.

Не зважаючи на це, актуалізується питання взаємин людини і нації, що означало становлення національної ідеї.

«Історія філософії національної ідеї певним чином завершує процес становлення української національної культури та філософії як її духовної квінтесенції. Під філософією національної ідеї ми розуміємо всі форми рефлексії над ідеєю нації. Національна ідея являє собою синтетичний погляд на власну націю, етнічну спільність як коло, що визначає обрії світу, в межах якого здійснюється самовизначення людини, і разом з тим як суб'єкт всесвітньо-історичного процесу. Отже, реалізація філософії національної ідеї передбачає подвійну модифікацію докорінного світоглядно-філософського співвідношення людини й світу, яке, з одного боку, знаходить свій вияв через проблему «Я і нація», з іншого – «нація і світ людства». Зміст філософії національної ідеї утворює рефлексію над сутністю і сенсом існування рідного народу, усвідомлення етносом своєї «самості»².

Тогочасне суспільство характеризується строкатістю, різноманітністю поглядів і позицій. Так, частина української інтелігенції не поставала на революційну боротьбу супроти російських поневолювачів, при цьому максимально використовуючи всі можливості для розвитку українства.

---

¹ В. Горський, *Історія української філософії. Курс лекцій*, Київ 1996, с. 105.

² *Ibidem*, с. 107.

Такі позиції займали борці за козацькі права та вольності, національні активісти, суспільно-освітні діячі, співпрацюючи з колонізаторами умовно-номінально. На інших позиціях стояли ті, хто реально співпрацював із колонізаторами, змушений іти на це здала збереження українських традицій. Такий шлях свого часу вважали ефективним гетьмани І.Самойлович, І.Мазепа (до повстання), І.Скоропадський, Д.Апостол. Інші перейшли на відкриту службу Російській імперії, як Ф.Прокопович і С.Яворський, будучи причетними до формування політики російського імперіалізму. Проте в їхніх політичних доктринах наявне мінімальне відстоювання прав українського народу у сфері освіти й культури.

На відміну від прихильників великодержавництва Ф. Прокоповича й С. Яворського, С. Климівський, М. Козачинський, Я. Козельський в умовах тотального занепаду Козацької держави докладали максимум зусиль для збереження її надбань і традицій, надання українським політичним рухам незалежного спрямування у складі Російської імперії. При цьому важливою в їхніх творах була ідея природного права особистості на самостійний розвиток. Так, письменник і мислитель Семен Климівський (1770–1790-ті рр.) репрезентував художню інтерпретацію ідеалу політичного ладу, оснований на інтересах соціальних низів і традиційних морально-етичних цінностях, поклавши в основу категорію правди. Виходячи з неї, мислитель обґрунтовує ідеї рівності всіх людей від природи, необхідності обмеження влади монарха законами, високої ролі правосуддя у суспільному житті, протистояння насильству й деспотії за допомогою права та моралі. Репрезентативними є твори автора 1724 р., надіслані Петру I – *Про правосуддя начальних, та бадьорість їхню, Про смиренність найвищих*. Перший твір по суті – це відкритий протест проти розправи російського диктатора над гетьманом Павлом Полуботком і його сподвижниками. І хоч конкретних фактів про це там немає, але тональність і настрої тексту свідчать про це. Тут гостро

й актуально звучить ідея правосуддя. В. Шевчук вважає, що текст віршований, розкладається на розділи з окремими заголовками: *Про правосуддя, Про правду, Про бадьорість*. До них приєднано книжицю *Про смирення найвищих*, де основна частина – *Про правосуддя*. Цей розділ автор розпочинає біблійною цитатою: «Бо яким судом судити будете, так і вас осудять» (Матвій, УП; 2). Отже,

свій суд треба уподібнювати Божому, без оглядок на Бога сильний і могутній не може творити. Карати потрібно злих, не добрих, а кожен творець неправди потрапляє в золоті диявольські сіті, ними зв'язаний і буде забраний бісам у вогненну пушу. При цьому мають бути з'єднані милість та істина, а милосердя не супротивне праведному суду. ... кожна сльоза ображеного має стати дорожча дарів, а істину потрібно шанувати більше всіх царств. Хто ж не чує плачу бідних та пригноблених, не викорінює лихих звичаїв, такий володар сам кров бідних поїдає, їсть замість хліба людей бідних – такий цар є кровоїдом, безбожним та лихим³.

Таким чином автор репрезентував свій ідеал правителя, витворений у ключі художньо-поетичному.

У творі *Про правосуддя начальних та бадьорість їхню* С.Климовський представив художнє бачення образу ідеального правителя, високо підносячи його роль у житті держави. Автор використав яскраву художню паралель, порівнявши державу з кораблем, а правителя – з його кормчим. Саме від останнього, на думку автора, залежить шлях корабля:

Як належить ... кормчому розуму царів бути бадьорим, міцно проганяючи хвилювання богосупротивних дій – нехай не перекинеться корабель всесвітнього життя хвилями неправди; як око є усаджене до тіла, так цар світові приставлений, від

---

³ В. Шевчук, *Муза Роксоланська. Українська література XVI-XVIII століть. Розвинене Бароко. Пізнє Бароко*, Київ 2005, с. 463.

Бога даний для влаштування корисного життя, при всіх-бо, як про свої вади, має мати турботу, щоб справити успіх у добрих починаннях, а не спотикатись у лихих⁴.

С. Климівський переконаний, що правитель покликаний бути прикладом для інших. Він порівнює його з сонцем, яке освітлює землю. Так, він має своїх підданих надихати на добродійність для існування правди у суспільстві, чесного і непідкупного суду. За С.Климівським, цар повинен володіти всіма морально-етичними рисами, а головне – мудрістю:

«О, великою премудрістю, більше всіх царських золотосвітних причандаль є прикрашений кожен із благочестивих монарх, коли дбає, як про душу свою і честь царську, і про себе самого та життя своє, як і про своїх підвладних із усякою божественною ревністю, аби утвердити й укоренити в родах родів непорушно й неперепинно правосуддя і в усіх ділотвореннях правду. ... Ніхто-бо не може учинити добра без правди, вона захована в будь-якому добродіні»⁵.

Мудрість правителя гарантує справедливість і правосуддя у суспільстві. Індивідуальність правителя, на думку автора, зумовлює навіть характер суспільних відносин. С.Климівський сподівається, що Петро I прислухається до його порад і стане саме таким правителем. На жаль, ці сподівання не виправдалися.

У художньому просторі осмислює С. Климівський і роль суду в суспільному житті, вважаючи правосуддя його базою. Воно має бути однаковим для високородних і простородних, славних і безславних, багатих і бідних, друзів і ворогів:

---

⁴ Ibidem, с. 302.

⁵ *Тисяча років української суспільно-політичної думки*. У 9 т., 14 кн. Т. ІУ, Кн. 1 / упор. В.Литвинова, передм. В. Шевчука, Київ, 2001, с. 303.

«Судите яким судом, і вас тим засудять», – рік вустами вишній Бог своїми, й так буде. Коли судяться судом простим і смиренным, уподібнюють такий судам божественним. Бо й людський суд Божим є; як Бог бува судить, всім потрібно так судить, суддя ж хай не блудить»⁶.

Автор залучає біблійний контекст для аргументування своїх думок, вважаючи, що світський суд має керуватися християнськими категоріями. Тоді у суді домінуватимуть правда і справедливість. Від правителя залежить сила і впливовість цих категорій у суді:

«О, подбай благословенно всі діла творити, у суді хай правда квітне і хай зможе жити! Придивись отожд повсюди: суд хай буде правий, буде милість твоя зайва, коли суд лукавий»⁷.

С. Климовський художньо уподібнює начального вершителя суду Богові, що значить творення добра і правди. Автор формулює тези, які визначають правосуддя: як судите, так і вас засудять, суд треба уподібнювати Божому, добрим – милість, злим – покарання, добрим – рай, лихим – пекло і т.п. суд повинен карати нечестивців. Автор доводить, що влада дається Богом, тому правителі покликані дотримуватися Його настанов. Позбавлення від поганих підданих автор порівнює з лікуванням суспільного тіла. Правда у політиці робить її справедливою: «Міцність буде хай наша – закон правди, – в силі благодаті, в благодаті Господній»⁸. Якщо правитель її шанує, то народ його підтримує. Відтак, правда має бути «царською душею...; це так само, як тіло без душі ніщо буває, і мертве, й погниле, так і цар без правди мертвий, недійсний у світі»⁹. Цар повинен бути

---

⁶ Ibidem, с. 195.

⁷ Ibidem, с. 313.

⁸ Ibidem, с. 315.

⁹ Ibidem, с. 315.

для підданих, наче добрий батько для дітей, схожим на Христа, розуміти Його правдиве вчення і нести людям. Також правитель бачиться ним смиренным, люблячим Бога, готовим виконувати свій обов'язок завжди. Це уподібнює правителя до Бога: «Смирення – образ царський, ним сам оздобився Небесний Цар, коли аж до смерті смирився»¹⁰. У дусі Відродження і Просвітництва звучить теза мислителя про те, що правитель є такою ж людиною, як і всі. В. Шевчук наголошує, що «послання дивовижне. Написане із пристрастю та сміливістю, з непохитною вірою у правду свого слова»¹¹. І визначальною заслугою автора є формування художнього образу Української держави – національної, гуманної, витриманої у дусі європейських просвітницьких традицій.

Творчість Михайла Козачинського (1699–1755) належить сербській та українській літературам. У драматичному творі *Трагедія, тобто печальна повість про смерть останнього царя сербського Уроша П'ятого і про падіння Сербського царства* (1733) він репрезентував образ правителя, сформований на основі сербського історичного матеріалу, спроектованого на українське життя. Автор наголошує на значущості культури у державному житті, вбачаючи у ній засіб збереження національної ідентичності. Саме вчені правителі сприяють руху держави прогресивним і демократичним шляхом. Осмислюючи питання про те, чи держава має дбати лише про війну, чи і про розвиток науки й культури, автор вводить у твір монолог бога війни Марса. Останній наголошує, що для захисту рідної країни необхідні шаблі, а богиня Мудрості може йти далеко, адже основне – це зброєю утверджувати царську владу. Богиня війни Беллона підтримує Марса, вважаючи, що богині

---

¹⁰ Ibidem, с. 325.

¹¹ В. Шевчук, *Муза Роксоланська. Українська література XVI-XVIII століть. Розвинене Бароко. Пізнє Бароко*, Київ 2005, с. 467.

мудрості Палладі роботи немає, адже вона хоче миру, а вони – війни. Паллада наголошує, що для успішної війни треба знати військову науку і бути мудрим. Таку думку поділяє і сам автор.

М.Козачинський прославляє мудрість. Перед початком опису повстання гетьмана Івана Мазепи він дає образ Нерона (з ним часто порівнювали Петра I). Нерон говорить про необхідність союзу Росії й України, замовчуючи права і вольності останньої. Козачинський роздумує над ідеями Мазепи як борця за вільну Україну від російського ярма. Вважає його тим, хто тривалий час вірив у можливість поєднання національних інтересів і служби російському цареві. Проте переконався, що Москва тільки нищить Україну, ставши на шлях боротьби з нею. Відтак, повстання Мазепи – логічний результат політики Москви по відношенню до Гетьманщини.

Віру в можливість компромісу з імператрицею, схилення її до доброго ставлення до України засвідчує панегірик М.Козачинського *Августійшій, непереможній імператриці Єлизаветі Петрівні, самодержиці російській*, написаний на честь її візиту в Київ 1744 р. Автор прославляє Єлизавету за лояльне ставлення до України, закликає повернути українцям колишні права та вольності. У драмі цього ж року *Благоутробіє Марка Аврелія Антонія кесаря римського*, поставленій на честь цариці Єлизавети, викладено історію правління римського імператора і філософа Марка Аврелія, постать котрого проектується на образ Єлизавети. Так актуалізується ідея Платона: щасливі ті держави, де правлять філософи, а правителі філософствують.

У трактаті М.Козачинського *Філософія Арістотеліканства* (1743–1745), створеному як панегірик на честь братів Олексія та Кирила Розумовських, утверджується пріоритет Мудрості в управлінні державою, її роль у творенні законів: «Обов'язок мудрості, яка прописує закони мудрості цивільні, – це пропонувати закони й турбува-

тися, щоб закони дотримувалися»¹². Мудрість бачиться головною засадою творення й дотримання законів. Автор вважає, що «закон міститься у слові, яке є у владі інтелекту»¹³. На думку М.Козачинського, правитель і підлеглий мають бути рівними перед законом, дотримуватися і виконувати його. А головне призначення закону – «спільне благо»¹⁴. У художньому світлі репрезентовано три форми державного існування: монархія з царем; аристократія з сенатом; демократія з народом. Письменник наголошує, що російський цар України не завойовував, а українці – вільний народ.

М.Козачинський обґрунтував природний закон як особливо важливий для українців. З нього виводиться поняття свободи – спільного блага для людей. Автор вважає, що закони можуть бути «викладені згідно з оцим заялуженим виразом: «Благо держави хай буде найвищим законом»¹⁵. Також у художньому світлі осмислюється проблема війни, військової політики держави. Справедливими є війни, які ведуться задля боротьби з ворогами держави. Є війни міждержавні й приватні (дуель). Війна, за Козачинським, – це змагання держав, а спонукальна її причина – прагнення глави держави чи самої держави відстояти свої інтереси в якомусь міжнародному питанні. Такі війни бувають оборонні й агресивні. Перші – справедливі, основані на природному законі, коли держава воює за себе, свою волю. Другі – війни підлеглих проти правителя чи між собою. Такі війни є політичними і бунтівними. М.Козачинський переконаний, що агресивна війна можлива тоді при захисті правителями держави «матеріальним мечем від внутрішніх хвилювань, коли карають злодіїв»¹⁶.

---

¹² *Тисяча років української суспільно-політичної думки*. У 9 т., 14 кн., Т. ІУ, Кн.2 / упор. В.Литвинова, Київ 2001, с. 20.

¹³ *Ibidem*, с. 21.

¹⁴ *Ibidem*, с. 23.

¹⁵ *Ibidem*, с. 31.

¹⁶ *Ibidem*, с. 35.

Серед рис правителя М.Козачинський виділяє розсудливість, інтелект, чесноти, воля, релігійність, критикує тиранічне правління. Загалом твір М.Козачинського *Філософія Арістотеліканства* – один із найвидатніших текстів ХУІІІ ст. У ньому розвинуто давні традиції української літератури, його художня парадигма ґрунтується на ідеях антитиранізму, природного права, просвітницько-гуманістичних підходах до питань держави і права, розуму та мудрості, яка

«має мірило в Божому промислі до добротворення. Це певною мірою не погоджується із іншою діяльністю автора: бомбастичними оспівуваннями російських царів, які були тиранами. Але, здається, то була тільки ширма, яка дозволяла мислителю в інших творах залишатися собою, адже сам писав, що у війні допускається не тільки мудрість, але й хитрість»¹⁷.

Яків Козельський (1729–1795) репрезентував свої ідеї у творі *Філософічні пропозиції*, написаному як реакція на діяльність Комісії Катерини ІІ для укладання нового *Уложення*. Насамперед митець обґрунтовує тезу про розвиток наук як запоруки суспільного прогресу. Він порівнює наукові знання з грішми, які формують багатство нації, є основою її добробуту і розквіту. Автор наголошує, що знання і добродійності пов'язані, а також залежать і від законів. Тому для зникнення зла необхідно вчити людей розумінню суті добра і зла. Погляди Я.Козельського співзвучні з позиціями французьких філософів ХУІІІ ст., ідеями теорії природного права і суспільного договору. Він репрезентував художні пошуки причини суспільного зла. Критикуючи феодально-кріпосницькі порядки, автор ґрунтується на просвітницькій теорії природного права і суспільного договору, адаптуючи до української тради-

---

¹⁷ В. Шевчук, *Суспільно-політична думка в Україні від 1710-го по 90-ті роки ХУІІІ століття*, [в:] *Тисяча років української суспільно-політичної думки: в 9 т., 14 кн., Т. IV.*, Київ 2001, с. 7–190.

ції відповідні ідеї В.А.Гельвеція й Ж.Ж.Руссо. Водночас український мислитель творчо осмислює ці ідеї, дискутуючи з тезами Гельвеція і Руссо, пропонуючи своє бачення багатьох питань. Л.А.Коваленко наголошує, що

«в колах тогочасної прогресивної інтелігенції на Україні спостерігається посилений інтерес до французького просвітництва, його лівої течії, зокрема до Руссо. Досить показовим є те, що з творами Руссо були добре обізнані на Лівобережній Україні, тобто на території, що найтісніше була пов'язана з громадсько-політичним і літературним життям Росії»¹⁸.

Активним поширювачем ідей Руссо був Я.Козельський. Він використав просвітницьку ідею природного стану людини. Автор виявляє солідарність із концепцією Руссо щодо існування такого стану в минулому, проте не погоджується з ним у питанні повернення його сучасному людству. Козельський наголошує, що «натуральне його благополуччя безповоротне»¹⁹. Завданням суспільства є формування нового ладу згідно з існуючими суспільно-політичними умовами, спираючись на досвід епох. Козельський говорить про перехід людства від природного стану до громадянського, що має суттєве історичне значення:

«Людина при переміні натурального стану на громадянський отримала в поступу своєму справедливість замість спонуки, у справах своїх – мораль замість потворної сліпоты, і у всьому своєму бутті – обов'язок замість натурального спонукання, і слідує розуму, не слухаючи своєї схильності, і хоча вона через цю перемену позбавляється багатьох натуральних вигод, однак на місце того отримує інші великі властивості, здібності її значно

---

¹⁸ Л. Коваленко, *Велика французька буржуазна революція і громадсько-політичні рухи на Україні в кінці XVIII ст.*, Київ 1973, с. 31.

¹⁹ Я. Козельський, *Избранные произведения русских мыслителей второй половины XVIII века*, Москва 1952, с. 412.

зростають, знання розширюються, думки стають благороднішими і вся душа її підноситься до такого рівня, що коли б зловживання нового цього стану не зводило б її часто нижче натурального, то мусила б вона безумовно благословити той час, який її вивів з того стану і зробив з нерозумної і обмеженої тварини розумною людиною»²⁰.

Я.Козельський здійснив поділ природного права на природне і громадське. Перше зумовлюється життєвими потребами людини, невід'ємне від неї, не залежить від її бажань і волі, незмінне. У громадянському стані людина укладає договір із суспільством, стаючи громадянином. Друге захищає законами реалізацію природних прав людини. Несправедливим Козельський вважає закон, коли одна людина перебуває у рабстві в іншій. Він критикує кріпосницький лад, наголошує на цінності людської особистості, задумується про шляхи виходу з несправедливого стану. Вагомим засобом тут називає освіту і виховання, вважаючи, що необхідно пояснити людям їхні права, виховуючи доброчесними, показуючи шляхи досягнення загального блага, репрезентуючи нові закони. Автор вважає людство відповідальним за його нинішній стан, яке, «зібравшись за фаміліями», стало «видумувати різні вигоди», звикло до власності на майно, спробувало гіркоту нерівності, тому врешті решт змушене було розлучитися «зі своєю первісною красою»²¹. Так народилася обмежена громадянська свобода як бажаніша для людства. Козельський наголошує, що свобода у суспільстві гарантується законом і суспільним договором.

Мислитель вважає громадський стан кращим за природний, оскільки забезпечує особі частину натуральних свобод, а також нові права і свободи:

---

²⁰ Ibidem, с. 524 –525.

²¹ Ibidem, с. 525.

«У громадянському стані отримує людина ще й моральну свободу, яка робить її паном над нею самою, тому що спонукання бажання є рабство, а покора встановленим законам є свобода»²².

Моральну свободу людини вважає справжньою, істинною свободою, мораль – це частина людського буття, де в людині проявляється суто людське начало. Вважає, громадянський стан має правові норми, які регулюють стосунки між людьми, забезпечують баланс між ними. Ідеї Я.Козельського споріднені з поглядами французького філософа П.-А.Гольбаха, озвученими у праці *Система природи*. Він розвинув ідею про те, що природної рівності не існує, бо всі люди різні від природи. Тому дійсна рівність можлива лише в суспільстві з громадянським станом. Праця Гольбаха побачила світ 1770 р., пізніше за роботу Козельського. Українець раніше, ніж видатний француз написав:

«Людина через громадянський стан замість втрати натуральної рівності отримує рівність моральну чи законну і, будучи натурально нерівною силою чи розумом, іншому робиться рівною за договором і правом»²³.

Я.Козельський продовжив ідею Гобса щодо суспільного договору як такого, що здатний припинити «війни всіх проти всіх». Він не поділяє ідею англійського філософа щодо неможливості перегляду основоположної угоди. Українець вважає, якщо суспільний договір суперечить інтересам людства, його необхідно переглянути, внести зміни відповідно до епохи. Громадянські закони покликані регулювати відносини між людьми у суспільстві:

«Коли договір укладається за спільної згоди, то й скасовуватись повинен за спільною згодою ж; а якщо трапиться з якої сторони

---

²² Ibidem, с. 525.

²³ Ibidem, с. 525.

школа в договорі, то в такому випадку сторона, що відчуває в договорі для себе шкоду і одна порушити договір може, тому що нікого до шкідливого зобов'язувати не можна»²⁴.

Суспільну несправедливість митець вважає результатом дії несправедливих законів, які, у свою чергу, спровоковані особистими якостями правителів, негативними рисами їхнього характеру, як самолюбство, прагнення мати багато майна, влади, почестей. А це зумовлює егоїзм, піднесення особистих потреб над інтересами інших членів суспільства. Козельський наголошує:

«На горе роду людського і крайньої про нього скорботи, самолюбство, крайнє самолюбство, тиран розуму людського і начальник усіх його пороків та нещастя, повеліває йому залишати інші чесні дороги, а заставляє його мати схильність до зброї, бачити мнине своє благополуччя в нещасті й розоренні своїх ближніх і на розвалинах їх створювати свою пишність до тих пір, поки і до самих цих нахаб черга терпіти такі ж нещастя від інших»²⁵.

Запорукою гармонії у суспільстві називає компроміс особистого і загального. Він можливий при основуванні на етиці розумного егоїзму, коли суспільна гармонія – це суспільний компроміс. Кожну особистість він вважає неповторною, індивідуальною, з власними бажаннями й інтересами, що має бути повноправним членом суспільства: «Обов'язки людини щодо інших людей полягають в тому, в чому і обов'язки до неї самої. ... Що людина винна самій собі, те вона винна і іншим людям»²⁶. Покликання держави – забезпечити соціальний мир, узгодити інтереси всіх громадян, забезпечити потреби і права їх.

---

²⁴ Ibidem, с. 497.

²⁵ Ibidem, с. 181.

²⁶ Ibidem, с. 486.

Загалом художня концепція ідеї природного права людини, зокрема української, С. Климовського, М. Козачинського, Я.Козельського є видатним надбанням української просвітницької літератури доби Пізнього Бароко. Автори репрезентували власні шляхи бачення модернізації й актуалізації гетьмансько-козацьких традицій, пристосування їх до нових обставин. А у цих нових обставинах першочергова увага звернена саме на особистість, дотримання і реалізацію її природних прав. По суті людина бачиться як основна складова Української держави. Творчі надбання цих авторів інтегровані у тогочасну західноєвропейську традицію. Митці створили українські парадигми природного права і суспільного договору, необхідних для побудови нової Української держави та забезпечення у ній умов для розвитку особистості.